

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**3-2025
FILOLOGIYA**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

N.O.Ikromova Chingiz Aytmatovning “Alvido, Gulsari” qissasi nutq shakllarini tarjima qilishning psixolingvistik xususiyatlari	128
Ш.М.Артикова Сопоставление стратегий вежливости и культурных установок в англосаксонском и узбекском семейном дискурсе.....	136
G.A.Komilova Siyosiy nutqlarda ishontirish strategiyalarining lingvistik tahlili.....	145
M.T.Ikromov Botanik terminlarning etnomadaniy tadqiqi.....	149
U.H.Usmonova O'zbek, rus va ingliz tillaridagi fe'l frazeologik birliklarning struktur-semanatik va lingvokulturologik tadqiqi	154
U.M.Askarova Gapda uyushiq bo'laklarning o'rni va ahamiyati (Ozod Sharafiddinov asarlari misolida).....	158
Sh.Kh.Sayidov, N.M.Nabijonova The intersection of paralinguistics and sociolinguistics.....	163
M.Y.Mamajonov, F.A.Bekmuxamedova Inglizcha va o'zbekcha maqollar asosida lingvokognitiv tahlil	166
Sh.Sh.Dadabayeva Aksiolingvistikadagi asosiy jarayonlar	171
Sh.Sh.Dadabayeva Axloqiy-fuqaroviy qadriyatlarni ifodalovchi aksiologik leksikalar tadqiqi	175
L.T.Galimullina, K.M.Akramova The semantics of verbal phraseological units and their evaluative emotive peculiarities in the English and Russian languages	179
X.A.Baymanov, M.M.Soatova Hajviy matnlarni tarjima qilishning kognitiv-pragmatik xususiyatlari	184
Sh.R.Karimjonova Kognitiv tilshunoslik: asosiy yondashuvlar va tushunchalar	188
L.T.Galimullina, N.F.Salakhutdinova Some issues in the antonymy of phraseological units in the english language	195
Р.Сулейманова Историческая лексика тюркских языков: морфосемантическое и этимологическое исследование корневых слов	199
A.Sh.Mukhamadiev Aggression as a form of speech influence in the literature of the uzbek and english languages ..	203
S.Z.Hemidli Metaphorization in the mythological lexicon of english and azerbaijani languages (comparative-historical typological linguistics).....	209
X.U.Qodirova Nutqiy etiket va milliy-madaniy identikasiya: ingliz tili konteksti misolida	215
Д.Б.Хамидова Влияние языка на формирование специализированной терминологии	218
G.A.Zaynutdinova O'zbek tilshunosligida lingvopoetika umumfilologik yo'nalish sifatida	222
R.Kahramanova Lexical and grammatical features of kinship terms in azerbaijani dialects	227
A.M.Aimuxammetova Ingliz va qoraqalpoq tilshunosligida numerativ birliklarning o'rganilish tarixi	231
N.Q.Adamboyeva Non-traditional language learning methods and brain activity	234
D.S.Usmonova, N.R.Rajabova Ingliz tili o'rganishda gamifikatsiya: motivatsiya va faollikni oshirish	237
M.T.Raxmonqulova Tilshunoslikda “Konsept” va “Konseptosfera” tushunchalari talqini	241

UO'K: 80+811.212

TILSHUNOSLIKDA “KONSEPT” VA “KONSEPTOSFERA” TUSHUNCHALARI TALQINI

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЙ «КОНЦЕПТ» И «КОНЦЕПТОСФЕРА» В
ЛИНГВИСТИКЕINTERPRETATION OF THE CONCEPTS OF "CONCEPT" AND "CONCEPTOSPHERE"
IN LINGUISTICS

Raxmonqulova Maftunaxon Toxirjon qizi
Farg'ona davlat universiteti, tayanch doktranti

Annotatsiya

Maqolada kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya sohalarida insonning dunyoqarashi va mentaliteti orqali olamni qanday tushunishi va bu tushunishni tilimizda qanday aks ettirishi haqida so'z boradi. Maqolada kognitiv tilshunoslik tarixi va rivojlanish bosqichlari ta'riflanadi. Til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik chuqur tahlil qilinadi. Bundan tashqari, kognitiv tilshunoslikning asosi bo'lgan konsept va tushunchalarni farqlashga harakat qilinadi va "konseptosfera" tushunchasi batafsil bayon etiladi. Kognitiv tilshunoslikning rivojlanishiga hissa qo'shgan olimlar va tadqiqotchilar haqida ma'lumotlar beriladi.

Аннотация

В статье рассматривается, как человек через свою картину мира и менталитет понимает окружающий мир и как это понимание отражается в языке в рамках когнитивной лингвистики и лингвокультурологии. В статье описывается история и этапы развития когнитивной лингвистики. Глубоко анализируется взаимосвязь языка и мышления. Кроме того, предпринимается попытка разграничить концепты и понятия, лежащие в основе когнитивной лингвистики, и подробно раскрывается понятие «концептосфера». Приводятся сведения об ученых и исследователях, внесших свой вклад в развитие когнитивной лингвистики.

Abstract

The article discusses how human beings understand the world through their worldview and mentality, and how this understanding is reflected in our language, within the fields of cognitive linguistics and linguoculturology. The article defines the history and development stages of cognitive linguistics. It deeply analyzes the connection between language and thought. Furthermore, it attempts to differentiate between concepts and notions that are the foundation of cognitive linguistics, and provides a detailed explanation of the concept of "conceptosphere." Information about scholars and researchers who contributed to the development of cognitive linguistics is also provided.

Kalit so'zlar: Til, tafakkur, kognitiv tilshunoslik, kognitizm, konsept, tushuncha, konseptosfera.

Ключевые слова: Язык, мышление, когнитивная лингвистика, когнитивизм, концепт, понятие, концептосфера.

Key words: Language, thinking, cognitive science, cognitism, concept, notion, conceptosphere.

KIRISH

Kognitiv lingvistika - bu zamonaviy tilshunoslikning tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biridir. Kognitiv lingvistika alohida fan sifatida 1970- yilda vujudga kelgan. Bu yo'nalish tilga axborotni tartibga solish, qayta ishlash va uzatish vositasi sifatida, shu bilan birga, insonning o'ziga xos aloqa vositasi sifatida qaraydi. Kognitiv lingvistika - bu tilni insonning aqliy jarayonlari bilan bog'liq holda o'rganuvchi tilshunoslikning bir yo'nalishi. Bu yo'nalish tilni shunchaki aloqa vositasi sifatida emas, balki dunyo haqidagi bilimlarni aks ettiruvchi va insonning tafakkurini shakllantiruvchi tizim sifatida ko'radi. Kognitiv lingvistika quyidagilarni o'rganadi:

1. Til va Tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik: Kognitiv lingvistlar tilni insonning aqliy jarayonlari bilan chambarchas bog'liq deb hisoblaydi. Ularning fikricha, til nafaqat tafakkurni aks ettiradi, balki uni shakllantiradi ham.

2. Konseptlarning ahamiyati: Kognitiv lingvistika "konsept" tushunchasiga katta ahamiyat beradi. Konseptlar - bu insonning dunyo haqidagi bilimlari, tushunchalari va tajribalarini aks ettiruvchi aqliy tuzilmalardir.

3. Metafora va Metonymiya: Kognitiv lingvistika tilning metaforik va metonimik xususiyatlariga katta e'tibor beradi. Metaforalar va metonymiyalar tilning dunyo haqidagi bilimlarni aks ettiruvchi va tushunishni soddalashtiruvchi asosiy vositalari hisoblanadi.

4. Kognitiv Modellar: Kognitiv lingvistlar insonning dunyo haqidagi bilimlarini aks ettiruvchi kognitiv modellardan foydalanishadi. Bu modellar insoniy aqliy jarayonlarni va tilni qanday ishlatishni tushunishga yordam beradi.

Kognitiv lingvistika bugungi kunda faol tadqiqot sohasi hisoblanadi. Bu sohadagi dastlabki tadqiqot ishlari 1970-yillarning o'rtalarida AQShda nashr etilgan va keyinchalik Yevropa va Rossiya kognitivist olimlarining ishlari dunyoga tanilgan. Hozirda dunyoning turli mamlakatlarida kognitiv tilshunoslikni o'rganish va tadqiq qilish davom etmoqda. Hozirgi kunda kognitiv lingvistika tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan soha bo'lib, bu soha bilan bog'liq masalalar dunyoning turli ilmiy markazlarida dolzarb deb topilgan.

Til odamlarning bir-birlari bilan aloqa qilishi, o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini va tajribalarini ifoda etishiga imkon beradi. Tilning kelib chiqishi va rivojlanishi tarixi uzoq va murakkab, insoniyatning o'zi kabi qadimga borib taqaladi. Til va tafakkur bir-biriga uzviy bog'liq tushunchalardir. Ular bir-birisiz mavjud bo'la olmaydi. Vilgelm fon Humboldtning mashhur nazariyasi bu fikrni chuqur tahlil qiladi. Uning fikriga ko'ra, insonning tafakkuri tilning tuzilishiga qarab shakllanadi, ya'ni insonning o'z dunyosini anglash usuli o'z tilining mantig'i va tuzilishi bilan belgilanadi.

Kognitiv tilshunoslik til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur o'rganishga qaratilgan. Z.D. Popova va I.A. Sternin kabi tilshunolar kognitiv tilshunoslikni "tilshunoslikning jadal rivojlanib kelayotgan sohalaridan biri" deb ta'riflaydilar. Ushbu soha turli xil konseptlarni (tushunchalarni) va ularni til va boshqa vositalar orqali ifodalashni tadqiq qiladi. Kognitiv tilshunoslikning fan sifatida rasmiy tan olinishi 20-asrning 80-yillariga va Rossiyada 90-yillarga to'g'ri keladi. Bu soha o'sha vaqtdan beri tez rivojlanib, dunyo bo'ylab turli ilmiy markazlarda keng tadqiq qilinmoqda.

Kognitiv tilshunoslikning kelib chiqishi, aslida, "kognitizm" deb ataladigan kengroq ilmiy yo'nalishga borib taqaladi. Kognitizm mustaqil fan sifatida inson ongi va tafakkurini, ya'ni mental jarayonlarni o'rganishga qaratilgan.

Kognitiv tilshunoslik esa kognitizmning bir bo'lagi bo'lib, u tilning inson ongi va tafakkuri bilan o'zaro bog'liqligini o'rganadi. Kognitiv tilshunoslikning asosiy g'oyasi shundaki, til odamning dunyoqarashini, mentaliteti va madaniyatini aks ettiradi.

ADABIYOT TAHLILI VA METODLARI

"Konsept" atamasi kognitiv lingvistikada va kognitiv fanda juda muhim o'rin tutadi. Bu atamani tushunish insonning dunyoqarashi va aqliy jarayonlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Konsept - bu insonning dunyo haqidagi bilimlari, tushunchalari va tajribalarini aks ettiruvchi aqliy tuzilmadir. Bu abstrakt tushuncha, o'zi uchun alohida moddiy shaklga ega emas. Konseptlar insonning aqliy faoliyati natijasida paydo bo'ladi va bizning dunyo bilan o'zaro munosabatlarimizda muhim rol o'ynaydi. Konseptning ahamiyati quyidagilarda ko'rinadi:

1. Dunyo haqidagi tushuncha: Konseptlar bizning dunyo haqidagi bilimlarimizni shakllantiradi va uni tushunishga yordam beradi.

2. Til va tafakkur: Konseptlar tilni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Biz konseptlarni ifodalash uchun so'zlar, iboralar va grammatik tuzilmalardan foydalanamiz.

3. Madaniy o'ziga xoslik: Konseptlar turli madaniyatlarni o'ziga xos xususiyatlari bilan ajratib turadi.

"Konsept" atamasini "tushuncha" atamasi bilan adashtirmaslik kerak. "Tushuncha" ko'pincha "konsept"ga nisbatan torroq ma'noda ishlatiladi va u ko'pincha bilimlarni sistematik tarzda ifodalashni anglatadi. Konseptlarni o'rganish insoniy aqliy jarayonlarni, tilni va madaniyatni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

"Konsept" atamasi o'rta asrlar davrida U.T. Gobbs, P. Abelyar, U. Okkam kabi faylasuflar tomonidan ishlab chiqilgan konseptualizm g'oyasidan kelib chiqqan. Ularning fikricha, konseptlar obyektlarning umumiy xususiyatlarini aks ettiruvchi va ongda ichki jarayonlar uchun mo'ljallangan

TILSHUNOSLIK

universal omillardir. S.N. Askoldovning 1928-yilgi "Konsept va So'z" maqolasi orqali "konsept" terminini tilshunoslikka kiritdi. Hozirgi kunda tilshunoslikda "konsept" dunyo haqidagi bilimlarni namoyon etish shakllaridan biri sifatida ishlatiladi. Biroq, konseptlarning aniq ta'rif va tipologiyasi haqida turli fikrlar mavjud. Z.D. Popova va I.A. Sternin "konsept" atamasining turli talqinlarga ega ekanligini ta'kidlashadi. Sh. Safarov esa konseptning mavhumligi va uning "mental struktura"si aniq ko'rinishga ega bo'lmashligidan kelib chiqib, uni to'liq tushunish qiyinligini ta'kidlaydi. N.D. Arutyunova, S.A. Jabotinskaya, A.N. Pridokha va M. Svarz kabi olimlar kognitiv masalalarga e'tibor berib, konseptlarning tizimini va ularning xususiyatlarini o'rganishga kirishdilar.

NATIJA VA MUHOKAMA

"Konsept" va "kontseptosfera" tushunchalari tilshunoslik va kognitiv fanlarda keng o'rganilgan va turli olimlar tomonidan talqin qilingan. Ushbu tushunchalarni o'rganishga katta hissa qo'shgan ba'zi taniqli olimlar va ularning xulosalari quyidagilar:

Konsept tushunchasini talqin qilgan olimlar quyidagilar:

1. Yu.S. Stepanov: U "konsept"ni obyektlar va hodisalar haqidagi umumiy va muhim xususiyatlarni aks ettiruvchi fikrdan farqli ravishda, mavhumlikdan tashqari aniq assotsiativ va emotsional-baholovchi belgilarni ham o'z ichiga oluvchi g'oya sifatida ta'riflaydi. Stepanovning fikricha, konseptlar nafaqat fikrlanadi, balki inson tomonidan boshdan kechiriladi ham.

2. V.Z. Demyankov: Demyankovning fikricha, "tushunchalar" muammolarni muhokama qilishda til topishish uchun ishlab chiqilgan so'zlardir. "Konseptlar" esa o'z-o'zidan mavjud bo'lib, odamlar ularni o'zlariga bog'liq holda qayta tiklaydi.

3. N.D. Arutyunova, S.A. Jabotinskaya, A.N. Pridokha, M. Svarz: Bu olimlar kognitiv masalalarga e'tibor berib, konseptlarning tizimini va ularning xususiyatlarini o'rganishga kirishdilar.

Kontseptosferani talqin qilgan olimlar esa quyidagilar:

1. V.N. Teliya: U kontseptosferani "ma'lum bir madaniyatga xos bo'lgan tushunchalar va bilimlar tizimi" sifatida talqin qiladi.

2. Z.D. Popova va I.A. Sternin kontseptosfera "tilni jamiyatga o'zaro ta'sirini aks ettiruvchi ko'p qirrali tizim" ekanligini ta'kidlashadi.

3. Sh. Safarov kontseptosferaning mavhumligi va uning "mental struktura"si aniq ko'rinishga ega bo'lmashligidan kelib chiqib, uni to'liq tushunish qiyinligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, kontseptosferani o'rganishda A. Vejnberg, V.V. Kolesov, Ye.S. Kubryakova, V.I. Karasik, S.G. Vorkachev kabi ko'plab rus olimlari ham o'z hissalarini qo'shganlar.

Ushbu olimlar "konsept" va "kontseptosfera" tushunchalari haqida turli xil nazariyalar va talqinlar ishlab chiqdilar. Ularning fikrlarini o'rganish, bu tushunchalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

XULOSA

Maqola kognitiv lingvistika sohasini chuqur o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, uning kelib chiqish tarixini, asosiy tushunchalarini, til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlarni keng ko'lamda yoritib beradi. Maqolada Vilgelm fon Humboltning til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi muhim nazariyasi taqdim etiladi, shuningdek, kognitiv tilshunoslikda tafakkurni o'rganishga hissa qo'shgan taniqli olimlar, xususan, Sterlingning ilmiy yutuqlari ham muhokama qilinadi. Kognitizm va "konsept" tushunchalari aniq va tushunarli tarzda ta'riflanib, maqola kognitiv lingvistikaning insoniy tafakkur va dunyoqarashni chuqurroq tushunishga qaratilganligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Babushkin A.P. Types of concepts in the lexical and phraseological semantics of the language. – Voronezh: University Publishing, 1996. – 104 p.
2. Hasanov, A. "STUDY OF SYNONYMS IN LINGUISTICS." Open Access Repository 9.3 (2023): 207-212.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik – "Sangzor" nashryoti Jizzax 2006
4. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi, Toshkent "Barkamol fayz mediya" 2016
5. Попова З.Д. Знаковая ситуация в лингвoseмантике // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. 2005. № 2. – С. 208-216.
6. Sternin I.A. Leksicheskaya lakunarnost` i ponyatiynaya bezekivalentnost`. - Voronej: 1997.